

BESZÁMOLÓ

A Magyar—Csehszlovák Történész Vegyesbizottság tudományos ülészsaka

A Magyar—Csehszlovák Történész Vegyesbizottság 1976. április 5—9. közt Budapesten tartott XII. ülészsakán a tudományos vitaülés témája a két állam kapcsolata volt a két világháború közti időszakban, ill. a nemzetiségi kérdés a két országban ekkor és a második világháború idején. Az ülészsakon mindkét részről 3—3 referátum hangzott el.

Elsőnek *Marta Romportlová*, a brnói J. E. Purkyně-egyetem hungarisztikai és balkanisztikai kabinetjének munkatársa „A kereskedelempolitikai kapcsolatok a burzsoá Csehszlovákia és Horthy-Magyarország között, mint a két világháború közti időszak fejlődési tendenciáinak kifejeződése Közép-Európában” c. előadása hangzott el, amelyet a referens távollétében Richard Pražák olvasott fel. Bevezetőben utalt arra, hogy a korszak kezdetével és utolsó éveivel a történetírás eddig már sokat foglalkozott, a közbeneső évek feldolgozása viszont hiányos. A szerző levéltári kutatásai alapján voltaképpen a gazdasági kapcsolatok egész fejlődéséről áttekintést adott, különös tekintettel a kereskedelempolitikára, amely a legérzékenyebben reagált a nagypolitika változásaira.

A gazdasági kapcsolatokat eleve meghatározta az a körülmény, hogy a két ország olyan nagyobb közösségből vált ki a háború végén, amelyhez eltérően viszonyult addig. Ez állandó feszültséget és ellenérzést okozott. Ugyanakkor a két ország megelőzőleg a Monarchia gazdasági egységében foglalt helyet, tehát bizonyos gazdasági koegzisztenciában élt. A kapcsolatok alakulását a szerző hat korszakra tagolta. Az egész korszakra jellemző, hogy az uralkodó osztályok — szűk nacionalista szempontokhoz igazodva — elszigetelődésre, a korábban kialakult kapcsolatok leépítésére törekedtek.

Az első szakaszra, amely 1918-tól 1920-ig tartott, s amikor a végleges határ kialakításáért még éles harc folyt, a kapcsolatok spontán alakulása volt a jellemző; a korábbi fejlődés folytatásaként az árucserre nagy volumenű volt (többszöröse a harmincas évekbelieknek).

Ám az 1919 októberében kötött egyezmény csehszlovák részről már azt a tendenciát tükrözte, hogy, a külkereskedelem erőteljes szabályozásával, Bécs és Budapest egykori gazdasági vezető szerepét igyekezett visszavonhatatlanul felszámolni. A trianoni szerződés aláírása után a csehszlovák kormány árucserereformalmi egyezményt ajánlott fel, a magyar kormány azonban ezt a néhány árura kirótt tilalom feloldásához kötötte, s így nem valósult meg. A gyakorlat azonban mégis mindkét oldalon még eléggé liberális volt.

A trianoni békeszerződés súlyos jóvátételi kötelezettségeket rótt Magyarországra, a magyar uralkodó osztályok nemcsak az új határ miatt érezték érdekeiket sértve, hanem a külföldi tőke befolyása ellen hozott csehszlo-

vákiai intézkedések is tetemesen csökkentették a magyar tőke befolyását Szlovákiában és Kárpát-Ukrajnában. A csehszlovákiai földreform is állandó súrlódások forrása volt.

1920 után az addigi gazdasági kapcsolatok fokozatosan leépültek. A kapcsolatok új alapokon történő felvételét a politikai ellentétek akadályozták. A csehszlovákiai ipari nagytőke és a magyar nagybirtok érdekelve lett volna ugyan a kapcsolatok kiépítésében, csak hogy hazai viszonylatban mindkettő veszített politikai befolyásából, Magyarországon az ipari nagytőke, Csehszlovákiában a nagybirtok javára; ezek elleneztek minden kompromisszumot. Ez jellemezte az 1921—1923 közé tehető második időszakot. Megindultak a tárgyalások kereskedelmi szerződés megkötésére, de igen lassan haladtak előre, a nemzetközi gazdasági és politikai viszonyok által is befolyásolva. A Monarchiából öröklött hagyaték rendezése és a kereskedelempolitikai alapelvek tekintetében nem jött létre megegyezés, csak az áru- és fizetési forgalom vonatkozásában.

Az 1924—1927 közti harmadik szakaszt a két ország gazdasági struktúrájának konszolidálódása jellemezte, a népszövetségi hitel 1924-ben, az új vámtarifák bevezetése, továbbá számos egyéb tényező elengedhetetlenül szükségessé tette a kereskedelmi kapcsolatok rendezését. A rövidlejáratú egyezményeken alapuló árucseréje indexe magas volt. 1927. május 5-én került sor az első kereskedelmi szerződés megkötésére, amely a legnagyobb kedvezmény, ill. a paritás elvén alapult. Ezzel kezdődött az 1927—1930-ra tehető negyedik szakasz.

Az egyezmény a magyarországi agrár- és a csehszlovákiai ipari protekcionizmus megerősödését tükrözte. Megkötésekor a kölcsönös áruforgalom már csökkenőben volt, maximumát 1926-ban érte el. A csökkenés különösen a Csehszlovákiából Magyarországra irányuló kivitelben volt érezhető. A nyersanyag kivitele tovább nőtt, a textilkivitel azonban csökkent, 1924-ben még a csehszlovák kivitel felét tette ki, 1929-ben már csak egyharmadánál valamivel többet. Magyar részről éppenséggel ez is volt a cél. A magyar agrárkivitel csökkenését viszont a csehszlovák kormányzat látta szívesen, pontosabban a befolyásukat növelő agrár körök. A csehszlovák kormányzat a külkereskedelmet, amelyre az ország erősen rá volt utalva, már csak politikai megfontolásokból is a két másik kis-antant állam felé irányította. A magyar kormány is nagyobb gondot fordított a külkereskedelemre Trianon óta, amire az állandó mezőgazdasági túlermelés is ösztönözte.

Az utódállamok külkereskedelmi forgalma továbbra is nagyrészt a dunai térségben érvényesült. A késve, de annál nagyobb intenzitással jelentkező világgazdasági válság a kereskedelmi kapcsolatokat is erősen befolyásolta, mindegyik ország arra törekedett, hogy a többivel kiegyensúlyozott forgalmat bonyolítson le. Az erősen a külkereskedelemre utalt Csehszlovákia különösen megérezte a válság hatását, hiszen agrárbehozatalát korábban már a minimumra korlátozta. A két másik kis-antant-állammal a kapcsolatokat viszont minden áron fenn akarta tartani, ami csak a magyar kapcsolatok további csökkentése árán történhetett meg.

Ez vezetett 1930-ban a kereskedelmi egyezmény felmondására és ezzel az 1936-ig tartó ötödik szakaszra, amely kifejezett vámháborúval kezdődött. Magyarország csak nyersanyagot importált Csehszlovákiából ipara számára, viszont Csehszlovákiába irányuló ipari kivitelét még növelni is tudta. A Gömbös-kormány a nagybirtokot csehszlovák piacért más területeken kárpótolta; az értékesítési nehézségeket a parasztságnak kellett viselnie. A csehszlovák

iparnak újabb piacok után kellett néznie. A vámháború következtében az árucserre teljesen átstrukturálódott és mennyiségileg mélypontra jutott. Ekkorra már Európában a gazdasági kapcsolatok is a közlő háború erővonalai szerint rendeződtek. A csehszlovák kormány előbb aktívan részt vett a Tardieu-terv kísérletében, ennek kudarca után viszont Magyarország rovására ismét a kisantant két másik országa felé fordult. A gazdasági vezető körök nacionalista provincializmusa károsan hatott a csehszlovák külpolitikára is. Magyarország a válság után fel tudta használni a növekvő agrárárakat, a német tőke beáramlását, külkereskedelme növekedett. A német viszonylatban bevezetett clearing-rendszer viszont idővel nehézségeket is okozott, mert fölös behozatalra kényszerítette Magyarországot. Politikai aggodalmak is jelentkeztek a túlságos német befolyás miatt.

Ilyen körülmények közt került sor 1936-ban az újabb kereskedelmi egyezmény megkötésére, ezzel vette kezdetét a hatodik szakasz. Ekkor már mindkét ország határozottan beilleszkedett a nagyhatalmak más-más csoportjába, s ez jellemezte az egyezményt is. Csehszlovákiában továbbra is érvényesült az ipari és agrárkörök belső harca, a kormányzat még szabadkereskedelmi fogalmakban gondolkodott és a clearinget szükséges rossznak tartotta. A magyar kormányzat viszont továbbra is az elszigetelődés politikáját részesítette előnyben. Az egyezmény nyomán megnőtt ugyan a külkereskedelmi forgalom, a csehszlovák kivitel Magyarországra nagyobb volt, mint a behozatal, az előírt mennyiségeket mégsem érték el, csak a nyersanyag kivitele nőtt meg, 1937-ben a félgyártmányokkal együtt a kivitel több mint 70%-át jelentette. Magyarországról a húskivitel Csehszlovákiába a másik kisantant ország hús exportjának a rovására növekedett, de magyar iparcikkek is jutottak Csehszlovákiába. Egészében azonban a két háború közti időszakra a kereskedelmi forgalom fokozatos csökkenése volt a jellemző, 1938-ban a csehszlovák behozatalban Magyarország már csak a hatodik helyet foglalta el.

A gazdasági kapcsolatok után a politikai viszony kérdéseit tárgyalta összefoglaló formában *Ádám Magda*, a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa „A magyar—csehszlovák államközi kapcsolatok a két világháború között” c. előadásában. Hangsúlyosan csak a korszak kezdő és befejező szakaszának a kérdéseit vizsgálta, és azt a kérdést állította a középpontba, vajon a szembefordulás a két állam közt szükségszerű volt-e; létezett-e más alternatíva. A szembefordulás egyik alapvető tényezője az volt, hogy a háború után Csehszlovákia a győztesek, Magyarország a legyőzöttek oldalán volt. A két állam társadalmi—politikai struktúrája is különböző volt; az ellenforradalmi magyar rendszer félt a csehszlovákiai polgári demokráciától. A csehszlovák kormányzat viszont a Horthy-rendszer helyén szívesebben látott volna valamiféle demokratikusabb berendezkedést. Ugyancsak az eltávolodás irányában hatott a két országban eltérő nagyhatalmi befolyás. Ezt a nagyhatalmi befolyást azonban nem szabad abszolutizálni és mindenért felelőssé tenni; a dunai kisállamok felelőssége is nagy. Igaz, hogy éppen a nagyhatalmak behatása következtében az időnként megmutatkozó magyar vagy csehszlovák közeledési kísérletek nem voltak szinkronban. Viszont különösen a korszak elején a nagyhatalmi befolyás sokkal kevésbé volt jelentős, szemben a dunai államok állásfoglalásával.

Éppen ebben a korszakban voltak meg valamiféle összefogás kedvező lehetőségei. A nagyhatalmi vetélkedés ugyanis még csak kibontakozóban volt,

Németország nem is játszhatott még benne szerepet. A többi nagyhatalom pedig éppenséggel pártolta ekkor az összefogást, akár a konföderáció szintjéig. Mindegyik terv valamennyi dunai állam (vagy néhányuk) összefogására törekedett, minden esetben függetlenül attól, hogy a győztesek vagy vesztesek táborába tartoztak-e. Valamennyi tervben szerepelt Magyarország.

Ezeket a konföderációs terveket azonban valamennyi állam elvetette, a győztesek azért, mert a Monarchia restaurációját látták benne, a legyőzöttek, mert a status quo megmerevítését. A revízióellenes hatalmak joggal félték attól, hogy a konföderáció érdekében Franciaország hajlandó lesz támogatni a trianoni béke rendelkezéseinek módosítását, ezért a konföderáció helyett később a kisantant létrehozását segítették. Éppen az előadó legújabb római és párizsi levéltári kutatásai tették ezt a megállapítást egyértelművé. A két királypuccs is szerepet játszott ebben, Anglia állásfoglalása is. Jugoszlávia és Románia elfogadta a kisantant létrehozására irányuló csehszlovák tervet. A francia kormány ekkor még egyenesen rosszalotta ezt, és helyette a közeledést sürgette. A francia külpolitika csak egy évvel később változott meg gyökeresen ebben a kérdésben.

A kisantant létrejöttével az ellentét elmélyült. A felszínen Magyarország kénytelen volt ugyan a helyzetet tudomásul venni, s mérsékelte revíziós propagandáját. A gazdasági szempontok is a Magyarország és Csehszlovákia közti közeledést sürgették, különösen Magyarország esetében, amely az új határok közt nehezen talált magára. Tárgyalások indultak politikai kérdésekről is, Masaryk és Beneš hangoztatták készségüket valamiféle méltányos rendezésre, ez azonban nem Horthy-Magyarországnak, hanem egy demokratikusabb kormányzatú országnak szólt, még bizonyos határkiigazításokról is szó esett. A magyar kormány azonban ugyanakkor szélsőséges revizionista terveiről tárgyalt egyéb hatalmakkal. A két királypuccs miatt végül a tárgyalások megszakadtak.

A továbbiakban a kereskedelmi kapcsolatok a politikai ellentétek közepe felé is kibontakoztak, s csak a gazdasági világválság idejétől kezdve csökkentek. 1930-ban a csehszlovák kormány nem újította fel a kereskedelmi egyezményt, valóságos vámháborúra került sor. Ez különösen Magyarországot érintette súlyosan, és részben hozzájárult a Bethlen-kormány bukásához. Ezt a csehszlovák kormány örömmel fogadta. Ismét kedvező feltételek jöttek létre a közeledés számára. A Károlyi-kormány rugalmasabb, a realitásokkal inkább számoló politikája volt az egyik, hiszen az új kormány lazított valamelyest olasz és német kapcsolatain, nagyobb jelentőséget tulajdonított a gazdasági közeledésnek, ezt most már valamennyi dunai állam kormánya nem kizárólag az eddigi bilaterális formában, hanem regionális összefogás módján is szorgalmazta. A Tardieu-terv preferenciális rendszert kívánt megvalósítani, a Beneš-terv vámuniót; számos egyéb terv is létrejött. Csehszlovákia politikai és gazdasági, Magyarország kifejezetten csak gazdasági megfontolásokból, nagy érdeklődést mutatott a terv iránt. Már a csehszlovák külügyminiszter budapesti látogatásáról volt szó. A közeledési törekvéseknek ez a szinkronja azonban csak igen rövid ideig tartott. A magyar uralkodó körök a dunai államokkal való gazdasági együttműködést jobbra csak átmeneti, ideiglenes megoldásnak tartották. A tervek azért is megbuktak, mert az adott pillanatban dunai összefogás Németország ellen lehetetlen volt. A Gömbös-kormány rögtön szembefordult az ilyen jellegű megoldással. Hitler hatalomrajutásával pedig a magyar—csehszlovák kapcsolatokban is gyökeres fordulat állt be.

Hitler a kisantant megbontására törekedett, Jugoszlávia és Románia semlegesítésére és Csehszlovákia elszigetelésére, s ehhez magyar segítséget várt; Magyarország hagyjon fel azzal, hogy revíziós követeléseit egyidejűleg minden irányba hirdeti, egyezzek meg Jugoszláviával, hozzon létre modus vivendit Romániával, és teljes erejével forduljon Csehszlovákia ellen. A Gömbös-kormány az utóbbi vonatkozásban engedett a német követeléseknek, ami a magyar—csehszlovák kapcsolatok további romlására vezetett, a magyar kormány elutasította a Hodža-tervet. 1936—37 fordulóján mégis javulás következett be, a csehszlovák kormány ugyanis aggodalommal látta a nyugati hatalmak tétlenségét a német előretöréssel szemben. Magyarországon a totális fasiszta diktatúra kísérletének kudarcra teremtett kedvező feltételeket a közeledéshez, valamint az a zavar, amelyet a Csehszlovákiának tett német megnemtámadási ajánlat a magyar vezető körökben okozott. A Darányi-kormány elfogadta a kisantant ajánlatát tárgyalások indítására, hogy ezzel a német kormányt zsarolja.

A tárgyalások a kisantanttal megnemtámadási egyezmény kötése, Magyarország fegyverkezési egyenjogúságának elismerése és a kisebbségi kérdés körül folytak; a magyar kormány az utóbbiban teendő engedményektől tette függővé magatartását, azonban a nemzeti önrendelkezés alapján véve demokratikus elvét itt reakciós célokra használta fel. A tárgyalások 1937 őszén német befolyásra megszakadtak, Románia a kisebbségi kérdés miatt nehézségeket támasztott. A csehszlovák kormány ekkor kétoldalú meg egyezésre törekedett Magyarországgal, ajánlatát azonban a magyar kormány válasz nélkül hagyta. Ausztria német megszállása után a tárgyalásokat megújították, s az Imrédy-kormány idején gyorsították is. Ebben az angol külpolitika állásfoglalása játszott jelentős szerepet, mert ez a kisantanttal való megegyezést kívánta. Az angol kormány azonban hamarosan felhagyott ezzel az Anschluß után rövid ideig gyakorolt politikájával. Így került sor a felemás bledi egyezményre, melyet a magyar kormány csak Romániával és Jugoszláviával parafált, Csehszlovákiával szemben azonban ettől elzárkózott, a magyar kisebbség ottani helyzetére hivatkozva, holott bizalmas körben a magyar politikusok a valóságnak megfelelően elismerték, hogy a csehszlovákiai magyar kisebbség messzemenően jobb helyzetben van, mint a romániai vagy jugoszláviai, bár Csehszlovákián belül sem nyert megoldást a kérdés. A csehszlovák kormány azonban maga is képtelen volt ebben a vonatkozásban reális kompromisszumra. Ez tette lehetővé, hogy München napjaiban a magyar kormány a végsőkig élezze a helyzetet. A München után a csehszlovákiai magyar kisebbségnek felajánlott autonómiával a magyar kormány már nem elégedett meg de tulajdonképpen az első bécsi döntés területi rendezésével sem. Csakhogy most már a németeknek behódolt autonóm szlovák kormánnyal, a Tisorezsimmel állt szemben, amely a magyar—szlovák ellentét fenntartását kívánó Hitler segítségével 1939 márciusában létrehozta a szlovák bábállamot. Magyarország — Kárpát-Ukrajna egyidejű birtokbavételével — segítséget nyújtott Csehszlovákia szétzúzásához.

Az előadó befejezésül utalt a KMP és a csehszlovákiai magyar baloldal erőfeszítéseire a csehszlovák köztársaság védelmében.

Alena Bartlová, a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa „Szociális aspektusok a nemzetiségi kérdés megoldásában a két világháború közti Csehszlovákiában” c. előadását

a téma első megközelítésének nevezte, amely elsősorban a kiadott statisztikai anyag feldolgozásával kíván hozzájárulni a problémák tisztázásához, elsősorban az uralkodó osztály nemzetiségi politikájának bemutatásához. A nemzetiségi kérdés három síkon vetődött fel: területi vonatkozásban, ami a közép-cseh területek gazdasági és politikai előnyben részesítésében mutatkozott meg, az egyes nemzetiségek egymás közti viszonyában, és osztályalapon, ahol az együttműködés a nemzeti hovatartozástól függetlenül valósult meg.

Csehszlovákia soknemzetiségű államként jött létre, és polgári demokratikus berendezkedése révén kisebbségeinek nagyobb jogokat biztosított, mint a legtöbb korabeli állam (Svájc, Belgium és Finnország kivételével). Rendezetlen volt azonban a cseh — szlovák viszony: a cseh és a vele együttműködő szlovák burzsoázia a csehszlovák nemzetegység jelszavával tagadta a szlovákság önálló nemzeti létét.

1921-ben Csehszlovákiában több mint 13 millió lakos élt, ebből közel 9 millió (65,5%) számított „csehszlovák” nemzetiségűnek, több mint 3 millió (23,4%) volt német, közel 750 ezer a magyar (5,6%), közel fél millió a kárpát-ukrán, stb. 1930-ra a lakosság száma 14,7 millióra nőtt. A földreform és egyéb intézkedések ellenére a tulajdonviszonyokban a két világháború közt lényeges változás nem következett be. A cseh nemzet volt a legelőnyösebb helyzetben, hiszen a cseh területek gazdaságilag a legfejlettebbek voltak, igen jelentős iparral, 1930-ban az itteni lakosság 39%-át foglalkoztatta az ipar. A földreform is elősegítette itt a kizsákmányolt osztályok lecsendesítését. Uralkodó helyzetet foglalt el a cseh finánc-tőke. A cseh ipari és mezőgazdasági burzsoázia vette kezébe a hatalmat az új államban. A cseh proletariátus is viszonylag kedvező helyzetben volt. A nagy létszámú munkásarisztokrácia ellenére a munkásság többsége az internacionalista együttműködés alapján állt. A cseh társadalom jelentős részét tették ki az alkalmazottak.

A német kisebbség 45,5%-a az iparban helyezkedett el, a cseh területeken még ennél is nagyobb hányada; itt a burzsoázia is jelentős volt, míg Szlovákiában a németek több mint fele proletár vagy kisiparos, paraszt volt. Igen nagy volt a németek körében a dolgozó nők aránya. Jelentékeny volt a német finánc-tőke. A német munkások többsége azonban kis- vagy középüzemekben dolgozott, ami gátolta öntudatosodásukat, s hozzáférhetőek voltak a nacionalista demagógia számára, amelyet főképp a kispolgárság és az értelmiség hirdetett, korábbi kiváltságos helyzetének elvesztése miatti elkeseredésében. A németek körében különböző politikai pártok működtek, az 1930-as évek elejétől kezdve a német birodalommal együttműködő pártok szerezték meg a vezetést.

A lengyel kisebbség túlnyomó többsége a morvaországi bányászati és kohászati körzetben élt, nagy része ebben az ágazatban dolgozott, 12%-a csupán járadékból és segélyekből élt (a németeknél 9%, a magyaroknál 4%). Teljesen hiányoztak az önálló vállalkozók, jóformán alig volt közalkalmazott, értelmiségük aránya viszont megfelelő volt. A lengyelek saját kisebbségi pártjaikban vagy országos pártokban helyezkedtek el, sokan a kommunista pártban.

Szlovákiában a szlovákok és a nemzetiségek társadalmi képlete jelentősen eltért a cseh-morvaországitól, aminek az alapvető oka a korábbi történelmi fejlődésben gyökerezik. Még 1930-ban is a nagybirtokosok (a birtokosok 0,6%-a) kezében volt a földterület 35,2%-a, míg a 2 - 5 hektáros birtokosokéban (28,1%) csak 10,8%-a. A földreform célja itt a magyar többségű területek ún. reszlovakizálása is volt. A dél-szlovákiai területeken volt a leggazdagabb a föld, itt volt a legtöbb 100 hektáron felüli birtok; ide az északi területekről

költöztettek telepéseket, valamint külföldről visszatelepülőket. Az ún. reszlovakizálás azonban nem ért el eredményeket, mert az itteni magyar kisbirtokosok meg tudták vásárolni a földreform során elvett földeket. A birtokok többsége Szlovákiában még a földreform után is az 5 hektárnál kisebbekből került ki, és igen nagy volt a földnélküli réteg, az agrárproletariátus. Szlovák mezőgazdasági munkás jóval több volt, mint ipari proletár, ennél csak a birtokos parasztok száma volt nagyobb. Az ipar az egész időszakon keresztül nem tudta a fölös népséget felszívni, többnyire csak a kisebb üzemek száma növekedett. 1930-ban az ipari üzemek több mint fele csak egy munkást foglalkoztatott, és összesen csak 41 üzemnek a munkáslétszáma mozgott 500—2500 közt (ennél nagyobb egyáltalában nem volt). A szlovákok zömmel munkások voltak az ipari üzemekben: igen kevés volt az önálló vállalkozó. A magyaroknál az iparban foglalkoztatottak többségét szintén a proletárok tették ki ugyan, de ezek alig voltak nagyobb számban az önálló kézműveseknél. A magántisztviselők nagy része még 1930-ban is német és magyar volt. A főképpen a nyersanyagok elsődleges feldolgozására irányuló szlovákiai ipar többek között a hátrányos vasúti tarifák miatt nem tudott fejlődni.

Az eltérő gazdasági viszonyok a köztársaság nyugati és keleti területei közt csak fokozták a nemzetiségek közti ellentéteket. Az uralkodó pártok képviselői gazdasági téren is igyekeztek kiszorítani konkurrensüket, az ellenzéki burzsoáziát; ehhez az állami gazdaságpolitikát is felhasználták.

A kisebbségek számára a törvényes lehetőségek mégis sokkal kedvezőbbek voltak, mint más közép-európai soknemzetiségű államban. Az alkotmány is kimondta az egyenjogúság elvét a nemzetiségek vonatkozásában, a szlovák nemzet önállóságát azonban nem ismerte el. Hozzájárult ehhez a központosító politika, ezt a cseh mellett a szlovák és német burzsoázia egy része is támogatta. Az agrárpárt és a szociáldemokrata párt egyaránt a csehszlovák nemzetegység híve volt, ez megkönnyítette a szlovák nacionalista burzsoázia számára, hogy a nemzeti érdekekért folytatandó harcra a szlovák társadalom legkülönbözőbb rétegeit magának nyerje meg. Alapjában véve két burzsoá csoportosulás korántsem antagonisztikus ellentéteiről volt szó.

A nemzetiségek politikai vezetői kezdettől elutasítóan viszonyultak a köztársasághoz, a német pártok csak átmenetileg vettek részt a kormányban a húszas évek második felében. A kommunista párt sokat foglalkozott a nemzetiségi kérdéssel és kezdettől fogva a kisebbségek bizalmának a megnyerését tartotta a legfőbb feladatnak. A proletariátus osztályérdekeit szem előtt tartva, sürgette Szlovákia iparosítását. Az uralkodó osztály azonban a nemzetiségi kérdést még kora színvonalán sem volt képes megoldani. Ez a feladat a következő nemzedékre hárult.

Dagmar Čierna, a Szlovák Tudományos Akadémia Európai Szocialista Országok Története Intézetének tudományos munkatársa „A nemzetiségi politika Szlovákia felszabadult területén (1944 szeptember—1945 március)” címen tartott előadást. Abból indult ki, hogy az 1944. augusztus 29-én kitört Szlovák Nemzeti Felkelés meggyorsította a hitleri csatlós-rendszer felbomlását, és szükségessé tette a háború utáni újjárendezés kérdéseinek a felvetését is. A Szlovák Kommunista Párt a felkelés kezdetétől nemzetiségi különbség nélkül hívott harcba minden antifasisztát. A felkelés a csehszlovákiai nemzetek és nemzetiségek eljövendő viszonyát az internacionalizmus talábjára helyezte. A megoldandó kérdések közül a csephek és a szlovákok viszonya állt az els ő helyen.

A kommunista párt vezetésével megalakított Szlovák Nemzeti Tanács biztosította — először a történelemben — a szlovák nemzet valóban független nemzeti létét. A nemzetiségi kérdést is másként tekintette, mint Beneš és a londoni kormány. Beneš a német és magyar nemzetiség kitelepítését tervezte, ezt akarta minden nemzetközi dokumentumba is bevételni. A Szlovák Nemzeti Tanács ezzel nem számolt, egyetlen dokumentuma sem említi a kitelepítést. A magyar és a német nemzetiség vonatkozásában az egyének fasiszta kompromittáltsága, ill. antifasiszta magatartása volt az egyetlen kritériuma a megítélésnek.

A fasizmus elleni harc a szlovák—magyar viszonyba is új, internacionalista elemeket hozott. A magyar antifasiszták támogatták a felkelést, a Kossuth-Rádió a szlovák példa követésére szólította fel a magyar népet. A szlovák kommunisták viszonyát a magyar és a német nemzetiségűekhez az jellemezte, amit Ladislav Novomeský mondott a londoni kormány kiküldöttének 1944 szeptemberében: differenciált elbírálásra van szükség. A demokratikus álláspontot mutatja a Szlovák Nemzeti Tanács szeptember 6-i rendelete, amely szerint a felszabadított területen meg kell hagyni mindazokat a német és magyar elemi iskolákat, amelyek 1938. október 6. előtt is működtek. Ezzel szemben a londoni kormány továbbra is a kitelepítéshez ragaszkodott.

A felszabadított területen az emigrációs kormány elképzeléseitől függetlenül a nemzetiségi kapcsolatokat a mindennapos realitás szabta meg. A felszabadított területeken kedvezőbb körülmények közt szervezkedtek a magyar partizánok, ide érkezett meg a későbbi Petőfi-brigád vezérkara, majd Nógrádi Sándor partizáncsoportja, mindkettő innen verkedte át magát magyar területre, magyar nyelvű felhívásaikat is részben a felszabadult szlovák területen nyomtatták. A szabad szlovák sajtó hangoztatta rokonszenvét a magyar antifasiszták harca iránt. A magyar fegyverszüneti küldöttség is szlovák területről repült Moszkvába.

A Horthy sikertelen kiugrási kísérlete utáni magyarországi fejlemények azonban bonyolultabbá tették a szlovák felkelők helyzetét; az a remény, hogy a szovjet hadsereg hamarosan megérkezik a felkelők megsegítésére, ezzel megszűnt. A szabad szlovák sajtó gyakran írt arról, milyen nehézségeket okoz a magyar ellenállási mozgalomnak a német és nyilas terror.

1944 végén megalakult az ideiglenes magyar nemzetgyűlés és kormány; ebben a Horthy-rendszer egyes képviselői is helyet kaptak. Ez a londoni cseh-szlovák kormányban kételyeket támasztott az új magyar kormány demokratikus jellegét illetően. Ebben szerepet játszott az is, hogy Londonban Károlyi Mihály szintén bizalmatlanságát fejezte ki a magyar kormány egyes tagjaival szemben. Beneš mindent elkövetett, hogy a fegyverszüneti egyezménybe foglalják bele az ő elképzeléseit a nemzetiségi kérdés megoldásáról, ezt az igényt azonban a Szovjetunió nem támogatta, s így nem is került bele az egyezmény szövegébe.

A felszabadult szlovák területen folytatódtak a harcok, magyar antifasiszták és a hadseregből megszökött magyar katonák részvételével. Több mint egy hónapig magyar nyelven is megjelent a felkelés illegális közlönye. 1945 február elején a Szlovák Nemzeti Tanács küldöttsége a felszabadított Kassára tette át működése színhelyét. Február 4-i első kiáltványa is mutatja, hogy nem fogadta el a londoni kormány álláspontját a kitelepítésről, csak azt követelte, hogy Szlovákia területét hagyják el a magyar fasiszta rezsim expensei, akiket 1938 után a budapesti kormány küldött oda. A helybeli

magyar lakosság helyzetét majd az szabja meg, hogy milyen viszonyt alakít ki a szlovák nemzethez és az új Csehszlovákiához. A demokratikus gondolkodású magyarok feladatának nyilvánította a fasiszta, szlovákellenes elemek eltávolítását. Ezt az irányvonalat követte a Szlovák Nemzeti Tanács az egyes községi nemzeti bizottságok számára kidolgozott irányelveiben is, a demokratikus gondolkodású magyarokkal való együttműködést hangsúlyozva. A magyar községekben a közigazgatási szervek mellett a magyar lakosság demokratikus rétegeiből tanácsadó testületeket kellett szervezni, s a magyar iskolákat megnyitni, természetesen úgy, hogy horthysta elemek azokban ne taníthassanak.

Februárban Moszkvában folytak a londoni emigráns kormány és a CSKP képviselőinek a megbeszélései a köztársaság új belső berendezéséről. A kommunisták forradalmi határozatokra törekedtek, de számolniuk kellett a hazai osztályerőviszonyokkal és az emigráns kormány befolyásával, különösen a cseh nép körében, tehát meg kellett egyezniük a burzsoázia képviselőivel.

1945. február 28. — március 1. közt ült össze Kassán a Szlovák Kommunista Párt országos konferenciája, ezen Gustáv Husák fejtette ki, hogy a pártnak a nemzetiségi tolerancia irányvonalát kell követnie. A magyar kisebbség vonatkozásában a Szlovák Kommunista Párt hangsúlyozta, hogy a magyarok csak akkor nyerhetik meg a szlovák nemzet bizalmát, ha maguk is fellépnek a magyar fasiszták és az irredentizmus ellen. A felszabadulás után a magyar lakosságú községekben mindenütt megnyitották a magyar nyelvű elemi iskolákat, azon az elvi alapon, hogy a szlovák gyerekek szlovák, a magyar gyerekek magyar iskolába járjanak.

A moszkvai tárgyalások március 22—23-án a csehszlovák kormányprogram elfogadásával értek véget. A kommunisták olyan fogalmazást igyekeztek elérni, amely Benešék számára is elfogadható, és a népi tömegek érdekeit is kifejezi. Tudták, hogy a hazai osztályerőviszonyok ezzel az egyezménnyel még nincsenek végképp meghatározva. 1945 áprilisában lépett az emigráns kormány Csehszlovákia földjére, ezzel új, nehéz harcok kezdődtek. A helyzet csak a nép végleges győzelme után tisztázódhatott.

Arató Endre egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja „A progresszív magyar és szlovák értelmiség együttműködése a polgári demokratikus Csehszlovákiában” c. előadásában kiemelte a demokratikus vívmányok kiszélesítéséért, a szocializmusért vívott közös harc jelentőségét, amely egyaránt irányult a cseh, a szlovák és a magyar nacionalizmus ellen. Az együttműködés kereteit először a Dav (Tömeg) c. folyóirat köre és a Szlovák Főiskolások Egyesülete, ill. magyar részről a baloldali egyetemi és főiskolai hallgatókat tömörítő Sarló együttműködése alkotta. A Sarló tagjai közül a legjobbak eljutottak a kommunista párthoz, amit elősegített a párthoz közelálló szlovák értelmiségiek hatása. A támogatás azonban kölcsönös volt, a Sarló pl. rendszeresen a szlovák főiskolások rendelkezésére bocsátotta helyiségét. Az együttműködés haladó demokratikus és pártkapcsolatnak egyaránt felfogható, hiszen szoros volt az együttműködés Csehszlovákia Kommunista Pártja különböző tömegszervezeteiben, a három nemzetből kikerülő pozsonyi munkásság művelődése érdekében.

A két világháború közti korszak történetével és irodalomtörténetével foglalkozó munkák magyar és szlovák részről egyaránt utalnak ugyan erre az együttműködésre, de nem fejtik ki részletesen, s ez áll a korral foglalkozó vissza-

emlékezésekre is. Az előadó hangsúlyozta, hogy a kérdés érdembeni kifejtése egész monográfiát tenne szükségessé, így csak néhány fontos mozzanatra tud rámutatni.

Az együttműködés alapját az adta meg, hogy a Sarló programjában szembe fordult az ellenforradalmi irrendentizmussal, ahogy azt 1929-ben a Sarló egyik kiemelkedő vezető egyénisége, Balogh Edgár is hangsúlyozta: az irrendentizmus még feudális eredetű, a kisebbségi magyarságnak már nemzeti érdekévé vált a békeszerződésekben rögzített új állami keretek közt való tevékenykedés és politikai-kulturális kibontakozás. A szlovák főiskolásokkal való kapcsolat a szláv—magyar kulturális érintkezés fontos területe volt, Balogh Edgár és a Győry Dezső megénekelte „újarcú magyarok” ennek sok pozitív részletét dolgozták ki, hiszen ez vezet a szláv—magyar érdekközösség felismeréséhez. Ettől a mozgalomtól a magyar kormányzat félt.

Az együttműködés kereteit 1929 második felétől egyideig a Balfront biztosította, később az Intelligencia Blokkja Szlovákiában. A Balfront 1931 júniusi konferenciáján a Sarló képviselői azzal vettek részt, hogy javasolják egy Nemzetiségi Bizottság létrehozását a kisebbségi kérdés tanulmányozására, de a cseh kommunisták messzemenő szolidaritása a csehszlovákiai kisebbségekkel főlegessé tette ilyen külön szervezet létrehozását.

A Dav-nak mintegy megfelelője volt 1931-től a Fábry Zoltán szerkesztésében megjelenő Út c. folyóirat. Mindkettő a marxizmus—leninizmus alapján állt, a szlovákiai valóságot mérte fel, a Dav elsősorban szlovák, az Út magyarlakta területeken. Mindkét folyóiratban számos, a napi politikai eseményeket szélesebb távlatba helyező marxista szellemű tanulmány jelent meg, helyet kaptak bennük a kibontakozó szocialista irodalom színvonalas alkotásai, hazaiak és külföldiek egyaránt. Az irodalom mellett a kultúra egyéb ágai, különösen a színház iránt is nagy érdeklődést tanúsított a két folyóirat. A filozófia, a tudományok különböző kérdéseivel is foglalkoztak. Sokszor szerveztek ankétokat politikai s kulturális kérdésekről, helyet adtak munkás- és paraszt-levelezők írásainak. Az Út keményen bírálta az ellenforradalmi Magyarországot és a csehszlovákiai jobboldali magyar pártokat, a Dav a szlovák burzsoáziát és pártjait. Ugyanakkor nem hanyagolták el a magyar és szlovák nemzeti hagyományok szocialista szellemű ápolását. Sok tanulmány foglalkozott mindkét folyóiratban a Magyar Tanácsköztársaság történetével, a szlovákiai magyar munkásmozgalom történetével is.

Az elvi azonosság mellett meglevő különbségek a szlovákok és a csehszlovákiai magyarok eltérő helyzetéből adódtak. Magyar részről az ellenforradalmi rendszer és szlovákiai szövetségesei elleni harcot tartották fontosnak. A Dav a cseh—szlovák viszonyral foglalkozott sokat; a cseh burzsoázia bírálata mellett hangoztatta szolidaritását a cseh progresszióval.

A két folyóirat szoros kapcsolatban állt egymással. Az Út megjelenésekor a Dav-ban egy névtelen magyar értelmiségi a csehszlovákiai magyar polgári pártokat a pesti mentalitás provinciális kifejeződésének nevezte. A Dav azzal ajánlotta az új magyar folyóiratot olvasói figyelmébe, hogy benne a Dav-hoz hasonló mozgalom bontogatja szárnyait. A szerkesztőség külön üdvözölte a magyar folyóiratot. Később is állandóan figyelemmel kísérte a Sarló mozgalmát, szerkesztői észrevételeiben hangsúlyozta, mennyire azonos alapon áll a Sarló. Közös szociográfiai kutatásokat is folytattak. A Sarló ehhez kapcsolódóan szociofotó-kiállítást rendezett 1931-ben, s a kiállítást a szlovák J. R. Pončan nyitotta meg, hangsúlyozva, hogy korábbi előzmények mellett a

szlovák és magyar forradalmi értelmiséget összeköti a két nép dolgozóinak közös szenvedése.

A munkásmozgalom eseményei iránti kölcsönös érdeklődés mellett az egymás kultúrája iránti érdeklődés is jelentős helyet kapott. A Dav Petőfiről, Bartókról, Balázs Béláról írt. Balázs Bélának egyébként is szoros kapcsolatai voltak a magyar és a szlovák értelmiséggel egyaránt, előadást is tartott Pozsonyban. A szlovák főiskolások Fábry Zoltánt is meghívták, tartson előadást, de ezt a hatóságok nem engedélyezték. A rendőrségi iratok közt azonban megmaradt előadásának vázlatja, ebben megfogalmazta a szlovákiai magyar írók feladatát, a magyar reakció elleni harcot.

1931 májusában a szlovák főiskolások a Sarló helyiségében tanácskoztak, s itt négytagú bizottságot hoztak létre (ketten képviselték a Sarlót, ketten a szlovák főiskolásokat), hogy adják át üdvözlőlevelet a magyar mezőgazdasági munkásság mozgalmával kapcsolatban letartóztatott Major István kommunista képviselőnek. Az 1932 augusztusában Amszterdamban megtartott béke-világkongresszuson ott volt a csehszlovákiai delegáció is, többek között V. Clementis és a Sarló egyik fiatal tagja, Dobossy László.

A magyar és szlovák főiskolások együttműködésére a rendőrség is felfigyelt. A harmincas években ez az együttműködés már főképp a kommunista párt tömegszervezeteiben folyt. 1933 januárjában Gorkij-ünnepség zajlott le Pozsonyban, ennek magyar szónoka Fábry Zoltán volt.

1935-ben Laco Novomeský egy cikkében arra utalt, hogy a kulturális kapcsolatokon túl közösen kell harcolni a magyar és a szlovák nacionalizmus ellen. Magyar részről ezért szembe kell fordulni azzal a fölényeskedő magatartással, amely a magyar uralkodó osztályok sajátja. Ugyanakkor a szlovák sovinizmussal szemben a magyarok számíthatnak a szlovák baloldal támogatására.

Jelentős volt az együttműködés a Szovjetbarát Szövetség keretein belül is, 1937-ben az Októberi Forradalom évfordulója alkalmából nagyarányú rendezvényre került sor. A szocialista kultúráért és tudományért címen közös előadássorozatot terveztek, V. Clementis és Major István részvételével. 1938 januárjában Lenin-emlékestet tartottak, ahol L. Novomeský és Major István adott elő. A Szocialista Akadémia, amely ezeket szervezte, az együttműködés újabb keretét adta.

1938 márciusában a Magyar Nap c. napilap különszámában emlékezett meg az 1848-as forradalom 90. évfordulójáról, L. Novomeský cikkében az aktuális tanulságokat vontta le a forradalom emlékéből, a közös harc fontosságát.

Mindezeknek a kapcsolatoknak szerves folytatása és csúcspontja volt az a Csehszlovák Köztársaság megvédéséért folytatott 1938. évi közös küzdelem, amely már jól ismert a történeti és publicisztikai irodalomból — fejezte be előadását Arató Endre.

Tilkovszky Loránt, a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa tartotta az utolsó előadást „Nemzetiségpolitikai irányzatok Magyarországon az ellenforradalmi korszakban (1919—1945)” címen. Eleve két irányzat meglétét mutatta ki, egy türelmetlen, erőszakos irányzatét, amely a történeti Magyarország felbomlásának okát abban látta, hogy nem magyarosította el idejében, megfelelő hatékonysággal a nemzetiségeket, s egy mérsékeltbb irányzatét, amely az asszimiláció finomabb

eszközeivel kívánt élni. Az előbbi az elveszett területeket erőszakkal akarta visszahódítani, a nemzetiségeket erélyesen és gyorsan asszimilálni, az ennek részben vagy egészben ellenálló nemzetiségeket kiűzni s helyükbe külföldi magyarokat hazatelepíteni; a másik elhatározta magát az erőszaktól, hogy erkölcsi jogalapja legyen a magyar kisebbségek megvédelmezésének követelésére.

A bethleni korszak háttérbe szorította a fajvédő erőket, és a mérsékelt irányzatot tette hivatalossá. A türelmetlen irányzat hívei azonban ellenálltak, nem engedték maradéktalanul érvényesülni ezt az irányzatot, a közvéleményre is erős befolyást gyakoroltak, a kormány csak óvatos lépéseket tudott tenni.

A revíziós törekvések végső fokon a történeti Magyarország teljes helyreállítására irányultak, de taktikai okokból elsősorban a határterületeken összefüggő tömegekben élő magyarság kérdését állították előtérbe, a német népiségpolitika példáját is szem előtt tartva, ugyanakkor azonban aggodalommal nézve a dunántúli német településterületekre irányuló német törekvéseket.

A magyar kormányzat az egykori nemzetiségeknek autonómiát ígért a visszatérés esetére; Szlovákiának, Kárpátaljának és Erdélynek — teljes visszatérés esetén — területi autonómiát. A Magyar Szemle hasábjain 1928-ban ismertetett „Új Hungária” tervet a türelmetlen irányzat képviselői hevesen támadták, a nemzetiszocializmus Szálasi Ferenc-féle irányzatát viszont az 1935-ben meghirdetett „Hungária Egyesült Földek” terve kidolgozására ihlette.

1938 őszén a bécsi döntés többségében magyarlakta területeket csatolt Magyarországhoz, 1939 márciusában viszont Kárpátalja egész területét vehette birtokba, túlnyomórészt nem magyar lakossággal. A területi autonómia ígéretét Kárpátalja vonatkozásában be kellett volna váltani, a kormány be is nyújtott ilyen értelmű törvényjavaslatot, de ezt a türelmetlen irányzat ellenzése miatt levette a napirendről.

Ennek hatására a Nyilaskeresztes Párt elvetette az autonóm nemzetiségi területek korábban hirdetett föderatív elvét és a személyi jellegű népcsoportautonómiák rendszerét kezdte propagálni. 1940 júniusában a párt ilyen értelmű törvényjavaslatot terjesztett be, azt remélve, hogy ezzel megnyeri a magyarországi német kisebbség népcsoportjogi követeléseit támogató német birodalom segítségét a hatalomért folytatott harcához. Az ekkorra már részletesen kidolgozott német népcsoportelmélet szerint azonban a birodalmon kívül élő németek a német birodalom által irányított és „védelmezett” nagy német népközösség tagjai, nem az illető ország szuverén módon kezelhető kisebbségei; olyan autonómia illeti meg őket, amely birtokában nagymértékben fellazíthatják az államhoz — melyben élnek — fűződő kötelekeket, s sorsukra a német birodalom gyakorol mindinkább döntő befolyást.

A nyilasok törvényjavaslatát, amely Magyarország lakosságát 7 népcsoportba akarta szétosztani, a hazai közvélemény nagy felháborodással fogadta. A német kormányzat sem kívánt ilyen megoldást: kizárólag a német kisebbség kivételes helyzetét akarta biztosítani a népcsoportjog alapján. A nyilasok törvényjavaslatát azért sem látták szívesen, mert nem nyújtott kellő lehetőséget az elmagyarosodottak regermanizálására, a német „népiség” elkülönítésére. A magyar birodalmi gondolatot a nyilas törvényjavaslat által képviselt „hungarizmus” formájában sem látták szívesebben, mint a hivatalos „szentistváni állameszme” formájában. A második bécsi döntés alkalmával a német kormánynak, az újabb területgyarapodás ellenében, sikerült

a magyar kormánnyal elfogadtatni a német nemzetiség vonatkozásában egy olyan „népcsoportegyezményt”, amely egészen kivételes helyzetet biztosított a magyarországi német kisebbség számára. Igaz, hogy ennek végrehajtását a magyar kormányok lehetőség szerint elszabotálták.

A magyar kormányok a szomszédos országokkal az ottani magyarok, ill. a magyarországi nemzetiségek sérelmei ügyében állandó, a reciprocitásra hivatkozó vitákba bonyolódtak. A szomszéd népekkel való összefogás haladó hagyományai viszont háttérbe szorultak.

A Kállay-kormány arra törekedett, hogy a nemzetiségek helyzetén egyoldalúan, a reciprocitástól függetlenül javítson annak érdekében, hogy a háború után is megtarthassa területi szerzeményeit. A helyi hatóságok azonban az eleve felemás intézkedéseket nem hajtották végre.

Szálasi, hungarista koncepciója alapján, a magyarországi németeket is a magyar nemzetközösség részének tekintette. Emiatt surlódásai voltak a németekkel, akik e tekintetben inkább Pálffy Fidél ismét különvált nemzetiszocialista pártjával egyezkedtek, mert ez elismerte a regermanizációs törekvéseket. De a függetlenségi népfrempolitika elleni harcban Szálasi pártja is szorosan együttműködött a Volksbunddal, amely idegesen észlelte, hogy az 1943-ban szövetségre lépő Kisgazdapárt és a Szociáldemokrata Párt hozzákezdett a német birtokos parasztság illetve a német származású munkásság körében korábban számottevő pozíciói helyreállításához.

A Kisgazdapárton belül Bajcsy-Zsilinszky Endre dolgozott ki „szentistváni” szellemenben, a türelmes nemzetiségpolitika vonalába illeszkedő koncepciót a nemzetiségi sérelmek orvoslására, egészében azonban a teljes történeti Magyarország helyreállítását tűzve ki célul, föderatív alapon. A Szociáldemokrata Párt is ellenezte a nemzetiségekkel szemben elkövetett erőszakot, védelmezte a természetes asszimilációt, maga is valamiféle „szentistváni” megoldást hirdetett.

A nemzetiségi problémák marxista megközelítése a KMP illegális helyzete, kegyetlen üldöztetése következtében igen nagy nehézségekbe ütközött. A KMP a nemzetiségi kérdés jelentőségét egyre inkább felismerve, a második világháború idején fejtett ki különösen fontos tevékenységet, a szociáldemokrata baloldalt is aktivitásra ösztönözve. A párt igyekezett kivonni a nemzetiségeket saját fasiszta vezetőségük befolyása alól, s megnyerni a fasisztaellenes függetlenségi mozgalomnak. A nemzetiségek szervezeteiben kommunista sejteket hozott létre. A kommunista párt elutasította a történeti Magyarország visszaállításának a tervét; a Magyarországhoz csatolt területek kérdését az antifasiszta harc szempontjából tekintette.

A nemzetiségi kérdés rendezésére csupán a felszabadulás után, a szocialista építés során kerülhetett sor — hangoztatta befejezésül az előadó.

Az előadások elhangzása után megindult vita során *Ádám Magda M.* Romportlová előadását úttörő jellegűnek mondotta, — s úgy vélte, jelentős kiindulópontja lehet a további kutatásoknak. Mivel az előadásból úgy tűnik, mintha csak a magyar kormány rendelte volna alá a gazdasági kérdéseket politikai szempontoknak, holott ez mindkét félnél így volt, a felszólaló hangsúlyozta, hogy a kedvezőbb nemzetközi és gazdasági helyzetben levő Csehszlovákia is gyakran folyamodott ehhez a módszerhez; Beneš így akarta Magyarországot a status quo elfogadására rákényszeríteni. A harmincas évek végén már a nemzetközi elszigeteltségből kijutott Magyarország volt kedvezőbb

helyzetben. Nem értett egyet az előadásnak azzal a megállapításával, hogy Magyarország nem kényszerült rá a vámháború befejezésére. Valójában egyenesen létérdeke volt a kereskedelmi egyezmény felújítása, erre azonban Beneš csak Bethlen bukása után volt hajlandó, hiszen a vámháború célja éppenséggel Bethlen pozíciójának a gyengítése, ill. megbuktatásának az elősegítése volt. Ádám Magda, saját kutatásai alapján, leegyszerűsítettnek látta az előadásnak azt a megállapítását, hogy Magyarország nem tartotta szükségesnek a részvételt a kollektív közép-európai tervekben a harmincas évek elején. Gazdasági szempontból erre nagyon is rákényszerült, ezt mutatja mind a Tardieu-tervvel, mind Beneš ún. minimális tervével kapcsolatos magatartása. Csehszlovákia mellett ebben az időszakban éppen Magyarország mutatta a legtöbb érdeklődést a tervezett többoldalú gazdasági együttműködés iránt.

Richard Pražák még néhány további részletet ismertetett a M. Romportlová előadása alapját képező nagyobb tanulmányból a Tardieu- és Hodža-terv vonatkozásában, válaszként Ádám Magda hozzászólására, majd Arató Endre előadásához kapcsolódva, a cseh—magyar értelmiségi kapcsolatokról szólt; a brnói cseh egyetemen és a német műegyetemen tanuló magyar diákok szövetségének progresszív irányú tevékenységére nagy anyag található pl. a brnói egyetem levéltárában.

Arató Endre D. Čierna értékes előadásával kapcsolatban arra mutatott rá, hogy mennyire más volt a nemzetiségi politika ebben az időszakban, mint a kassai kormányprogram után, amelyet az előadás már nem ismertetett. A Szlovák Nemzeti Tanácsban azok a kommunisták játszottak vezető szerepet, akik a harmincas években élénk kapcsolatban álltak a magyar baloldallal. De milyen volt a Szlovák Nemzeti Tanácson belül a polgári pártok álláspontja? Vajon a bekövetkezett nagy fordulatnak csak Beneš volt az oka? — vetette fel a kérdést. A Bartlová figyelemreméltó előadásából hiányolta a Hlinka-párt szerepének, a magyar és német nacionalista párttal való összefogásnak alaposabb megvilágítását. Majd arról szólt, hogy a szlovák szeparatizmust a szlovák marxista történettudomány is élesen elítéli; az aktivizmus bírálata során viszont nem szabad elfeledkezni arról, hogy a magyar progresszió a köztársaság védelmében, a polgári demokrácia által nyújtott lehetőségek megőrzéséért harcolt. A társadalmi aspektusok vizsgálata során is differenciáltabb elemzést tartott volna szükségesnek. A magyar parasztság körében nemcsak gazdag parasztok voltak, hanem szegények is, és a szlovákok közt is volt gazdag paraszt, ha ez szűk réteg is volt. Ugyancsak nem szabad megfeledkezni a szlovák burzsoáziáról, még ha ennek egy része persze 1918 előtt nem is vallotta magát szlováknak. De ereje növekedett ebben a korszakban, ha nem is olyan mértékben, mint a cseh burzsoáziáé, amely az államhatalmat is felhasználhatta. Csehszlovákiahoz képest valóban csak Svájcban és Finnországban volt kedvezőbb a nemzetiségi politika, ennek — mint rámutatott — történeti előzményei voltak. A csehszlovákiai magyarok demokratikusabb viszonyok közt éltek, mint a magyarországiak, — mondotta.

Tilkovszky Loránt arra hívta fel a figyelmet A. Bartlová előadásával kapcsolatban, hogy helyes volna a kutatást a továbbiakban az asszimilációs törekvések és folyamatok vizsgálatára is kiterjeszteni. Hiányolta az előadásból a magyar középrétegek és a magyar értelmiség mélyrehatóbb analizisét.

Kemény G. Gábor arra utalt, milyen jól kiegészítették egymást az előadások, együtt adva az összképet. Módszertani szempontból is fontosnak tartotta A. Bartlová előadását, de hiányolta a cseh és a szlovák burzsoázia

harcának a bemutatását, és szóvá tette néhány nemzetiség elhanyagolását (szlovákiai németek, kárpát-ukránok). Többet kellett volna mondani a magyar agrárproletariátusról; az ún. reszlovakizálás kérdése is világosabb kifejtést igényel.

Alena Bartlová válaszában arra mutatott rá, hogy témájában a kutatás még csak kezdeti szakaszában van, előadása első kísérletnek tekinthető, a kiadott statisztikai anyag alapján; a további, egyéb forrásokat is megmozgató kutatás adja majd meg a finomabb elemzés lehetőségét, az egyes nemzetiségek és pártok közti együttműködés vonatkozásában is. A társadalmi struktúra vizsgálatának fontosságát a pártok történetének kutatása során ismerte fel. Ezt a vizsgálatot jó volna egész közép-európai viszonylatban elvégezni.

Dagmar Čierna válaszában arra utalt, hogy az ülészak tematikája csak 1945-ig terjedt, ezért zárta le a fejtegetést 1945 március végén. A most kezdődő ötéves tervben tovább kutatja ezt a fontos problematikát. Véleménye szerint a szlovák polgári pártok, így mindenekelőtt a Demokrata Párt vezeteli csak a kassai program nyilvánosságra hozatala után mutatkoztak meg.

A szakmai közönség előtt lezajlott vita jelentős lépéssel vitte előre a két világháború közti és a második világháborús korszak kutatását; számos eredményt produkált, és még több további kutatási feladatot jelölt ki.

r. l.